

ПРОБЛЕМА ДИФЕРЕНЦІАЦІЇ ПРОЦЕСУ НАВЧАННЯ УЧНІВ МОЛОДШОГО ШКІЛЬНОГО ВІКУ В СУЧАСНІЙ ПОЧАТКОВІЙ ШКОЛІ

Державним стандартом початкової загальної освіти передбачається одне з найголовніших завдань школи – всебічний розвиток та виховання особистості через формування в учнів бажання і вміння вчитися, повноцінних мовленнєвих, читацьких, обчислювальних умінь і навичок відповідно до пізнавальних можливостей дітей молодшого шкільного віку.

У цих рядках чітко вказується конкретний напрям роботи вчителів початкових класів. Це, насамперед, навчити всіх, без винятку, добре читати, писати, рахувати, у кожного учня формувати вміння самостійно працювати з підручником, посібником.

Одним із головних шляхів реалізації цих завдань є диференціація. Слід завжди пам'ятати, що диференціація як принцип навчання в сучасній школі передбачає таку організацію роботи на уроці, коли одному або групі учнів учитель пропонує в певній системі посилені завдання різної складності й цим самим створює сприятливі психолого-педагогічні умови для розвитку і навчання кожного.

Здійснення індивідуального підходу вимагає звернення психолого-педагогічної науки і практики до відомої ідеї персоналізованого та диференційованого навчання, до розробки нових методів їх організації. Визначаючи право кожної людини бути індивідуальністю, освіта повинна забезпечити можливість учню розвиватись своїм шляхом у процесі навчання. Вирішення цієї проблеми залежить, насамперед, від визначення пріоритетів у виборі форм і засобів здійснення диференціації навчання.

Різні аспекти проблеми диференціації навчання знайшли своє відображення в історії філософської (Демокрит, Платон, Арістотель, Д. Дьюї), психолого-педагогічної думки (Л.С. Виготський, Г.С. Костюк, С.Л. Рубінштейн, Я.А. Коменський, Ж.-Ж. Руссо, Й.-Г. Песталоцці, Д. Локк, К.Д. Ушинський, В.О. Сухомлинський, Г. Ващенко та інші) та набувають особливої актуальності і розробляються у багатьох напрямках на сучасному етапі (І.Е. Унт, А.А. Кірсанова, Г.Ф. Суворова, С.Д. Шевченко, А.Н. Конєва, В.П. Безпалько, Е.А. Клімова, М.Н. Скаткіна).

Диференціація (від лат. *differentia* – відмінність) означає розчленування, розділення, розшарування цілого та частини, форми, ступені, тоді стосовно процесу навчання ми розуміємо диференціацію як дію, завдання якої – розділення учнів в процесі навчання для досягнення головної мети навчання і врахування особливостей кожного учня.

Отже, у контексті індивідуалізації навчання поняття "диференціація" виходить з особливостей індивіда, його особистісних якостей, а диференційоване навчання — це така організація навчального процесу, при якій створюються умови, які дають змогу кожному учневі розкрити всі свої потенціальні навчальні можливості. Проте, слід зважати на те, що поняття "диференціація" використовується і в більш широкому значенні: при формуванні змісту освіти і організації навчальної діяльності здійснюється диференціація за віковими, статевими, національними та іншими ознаками. Тим самим відбувається диференційований підхід, який, з одного боку, повинен спиратися на актуальний рівень розвитку і знань різних учнів, а з іншого, – знаходити "зону їх найближчого розвитку", поступово призводити до більш досконалого оволодіння знаннями та способами їх надбання. Цей підхід ґрунтується на гуманістичній основі виховання і дає перспективу розвитку кожного учня.

Міцне і свідоме засвоєння матеріалу можливе за правильної організації навчально-виховного процесу, коли кожен учень зайнятий розв'язуванням завдання, яке має певну складність, але посилене для нього. Саме за таких умов здійснюється розвиток пізнавальних можливостей та інтересу до навчання [2, - с. 61].

Аналіз психолого-педагогічної та методичної літератури, вивчення передового досвіду вчителів-практиків з проблеми індивідуально-психологічного підходу до учнів у процесі навчання, а також важливість зазначеної проблеми, її недостатнє теоретичне обґрунтування, потреба практики в удосконаленні навчально-виховного процесу з урахуванням вікових особливостей учнів молодшого шкільного віку підтверджують актуальність обраної нами теми дослідження, особливо в умовах переходу на нові програми та підручники.

Сучасна чотирирічна початкова школа передбачає формування особистості молодшого школяра шляхом виявлення та цілісного розвитку здібностей, формування умінь, навичок і бажання вчитися. З огляду на врахування вікових можливостей (актуального рівня розвитку) та індивідуальних особливостей, зокрема, "зони найближчого розвитку" учнів, диференціація стає головним компонентом під час розробки предметної освітньої галузі та її методичної реалізації.

Але класно-урочна система, як показує практика, потребує вдосконалення навчального процесу диференціацією завдань і методики навчання залежно від можливостей учнів, оскільки існуюча форма навчання в початкових класах нерідко призводить до поверхневого і формального вивчення матеріалу, що не забезпечує міцного та свідомого засвоєння основного змісту навчальної програми. Спостерігається перевага фронтальних видів робіт, невміння діагностувати можливості учнів і вчасно вносити відповідні зміни у складність, темп, способи роботи на уроці. Це затримує розвиток пізнавальних інтересів школярів з високим рівнем інтелектуальних можливостей та перешкоджає оволодінню необхідним мінімумом програмового матеріалу учням з низькими математичними здібностями.

Чимало вчителів диференціюють завдання епізодично, крім того, зазнають великих труднощів під час складання диференційованих завдань для самостійної роботи школярів, бо не мають необхідного посібника або підручника для груп учнів, які різняться між собою рівнем засвоєння навчального матеріалу. І як наслідок — одні учні не встигають у сприйнятті та усвідомленні програмового матеріалу, інші, хоч і засвоюють його, але не отримують необхідного для них інтелектуального розвитку.

Створення та відкриття в Україні середніх навчальних закладів нового типу дали нові можливості педагогам-практикам самостійно створювати необхідні умови для диференціації навчання. Але його масове втілення згідно закону "Про загальну середню освіту" потребує створення відповідних умов на державному рівні. Мається на увазі не тільки організаційно-правова складова проблеми диференціації навчання (хоч і тут зміни є необхідними), а й науково-методична розробка цієї проблеми та її реалізація в життя.

Існує чимало робіт, присвячених проблемі диференціації навчання. Але, незважаючи на це, цілісної загальнонавчальної концепції диференційованого навчання поки що не сформовано. До того ж не існує чіткої програми впровадження диференційованого навчання в масову педагогічну практику. Створення такої програми є першочерговим завданням реформування освіти.

Складовими частинами цієї концепції та програми мають бути:

- а) загальнонавчальна діагностична класифікація рівнів засвоєння навчального матеріалу;
- б) стандарт шкільної освіти, як засіб захисту інтересів особистості і суспільства, що має містити чітко сформульовані гарантії держави, діагностично задані вимоги до підготовки з предмета, вимірники рівнів підготовки учнів;
- в) теоретичне узагальнення практичного досвіду, набутого педагогічною громадськістю за час впровадження профільної та рівневої диференціації на емпіричному рівні.

На початку XXI ст. диференціація навчання і виховання учнів стала основоположним принципом роботи середніх загальноосвітніх навчальних закладів України. Створюється педагогічна система на засадах врахування освітніх потреб, можливостей і пізнавальних інтересів школярів, яка забезпечує як роботу з обдарованими дітьми, так і попередження неуспішності й відставання учнів. Це досягається, зокрема, ефективним поєднанням інваріантної та варіативної складових Базового навчального плану в задоволенні запитів учнів і досягненні ними найкращих освітніх результатів. Такий підхід уможливує варіативність робочих планів, за якими працюють середні навчальні заклади.

Система навчання, яка довгі роки панувала в школах, призвела до нівелювання особистості, до породження так званого "середнього учня". За таких умов неефективно реалізувався один із важливих принципів навчання – врахування індивідуальних особливостей (здібностей, нахилів, інтересів). Як наслідок – криза розвитку, саморозвитку та самореалізації особистості.

Вивчення цієї проблеми засвідчило, що до чинників нівелювання особистості учня відноситься також недосконалість не лише класно-урочної системи навчання, а й системи організації виховної позакласної роботи, розрахованої переважно на колективні форми її здійснення, відсутність дієвої психологічної служби в школі, яка б забезпечила достовірну інформацію про індивідуальні особливості кожного учня, рівні його розвитку і навчальних можливостей, відсутність диференційованого дидактичного матеріалу. Крім того, існують суб'єктивні причини – це недостатня озброєність учителів теоретичними знаннями та вміннями здійснення диференційованого навчання на основі індивідуального підходу до учнів в процесі навчання: "універсальність" форм, методів, засобів навчання, невисока їх варіативність і мобільність.

Індивідуальний підхід стимулює реалізацію потенціалу учня і це позитивно впливає на його навчально-пізнавальну діяльність [1, - с. 17].

У навчальному процесі необхідно диференціювати форми організації навчання, методи педагогічного впливу на особистість, способи оцінювання знань, умінь та навичок учнів. Проте диференціація не самоціль, не мета педагогічної діяльності. Вона – лише один з можливих способів організації навчального процесу, точніше, один з ефективних психолого-педагогічних засобів вирішення актуальних проблем шкільного життя.

Диференціація навчання виправдана лише тоді, коли має своїм орієнтиром і кінцевою метою повноцінний розвиток індивідуальності учня і вчителя, тобто тоді, коли виступає тонким технологічним засобом індивідуалізації навчального процесу. Тільки за таких умов диференціація стане визначальним чинником і передумовою гуманізації і демократизації.

Виходячи із вищезазначеного, вчитель повинен чітко усвідомлювати, що диференціація навчання не може бути епізодом, необхідним для розв'язання того чи іншого дидактичного завдання, і вона має стати системою його цілоденної роботи.

Тому, природно, перед вчителем постає два питання: як розділити клас на групи для здійснення диференціації навчання і яким чином побудувати навчальний процес на основі названого дидактичного принципу, враховуючи специфіку програмових вимог і особливості різновікового дитячого колективу.

Починаючи викладання, вчитель має визначитись з базовими знаннями та вміннями, які слід засвоїти кожному учневі і відповідно до цього вибрати фронтальні та індивідуально-диференційовані види навчальної діяльності.

Варіативність шляхів досягнення мети навчання є значною теоретичною і практичною проблемою і залежить від професійної майстерності вчителя. Проведення уроків націлене на розвиток особистості школяра, формування інтелекту як фонду відповідних знань і здатністю оперувати ними шляхом логічного мислення. Це стає можливим лише за умов всебічного врахування індивідуальних особливостей учнів. А це, в свою чергу, примушує вчителів звертати увагу на те, щоб диференціювати завдання на уроках.

Реалізація диференційованого навчання дає змогу вчителю оперативно врахувати готовність дитини до вивчення нового матеріалу, забезпечити для кожного учня оптимальний характер пізнавальної діяльності на всіх етапах навчання, одночасно створити компенсуючі умови для відстаючих у розвитку школярів та обдарованих дітей при дотриманні обов'язкового обсягу програмових вимог [3, - с. 9].

Це ще раз доводить, що варто відмовитися від стереотипів, потрібно не боятися використовувати в своїй роботі щось нове, не просто нове, а ефективно, перевірене практикою досвідчених вчителів.

Останніми роками все більше уваги приділяється розвивальному навчанню. Вчителі прагнуть сприяти творчій роботі вихованців, стимулювати їхню допитливість, пропонуючи застосовувати набуті знання в нестандартних умовах. Враховуючи індивідуальні відмінності учнів у процесах мислення, сприймання, запам'ятовування, дану проблему, на нашу думку, не можна розв'язати повністю без диференційованого навчання.

Особливе місце в практиці вчителя повинна займати диференціація форми подання завдання для кожної групи учнів, мета якої – формувати відповідно вищий рівень навчально-пізнавальної активності. Ця диференціація полягає в ускладненні основного завдання для учнів з високим рівнем активності в учінні та наданні допомоги для учнів з низьким і середнім рівнями активності. Саме тому одне з головних завдань, яке закладене в Державному стандарті початкової загальної освіти – це орієнтація системи освіти на дитячу особистість, її розвиток.

Практика доводить, що особистісно-розвивальна спрямованість освіти неможлива без диференційованого навчання. Найбільш гуманною і доступною для кожного вчителя є диференціація у звичайному класі, яка спрямована як на реабілітацію відстаючих у навчанні, так і на стимулювання їхньої навчально-пізнавальної діяльності.

Враховуючи те, що рівень готовності учнів до навчальної діяльності різний, необхідно сконструювати

диференційовані завдання для школярів з різними навчальними можливостями. Такі завдання мають поєднати навчальний процес усього класу з допомогою учням, які повільніше сприймають матеріал, і постійним удосконаленням сильніших учнів.

Дослідження засвідчило, що основне призначення диференційованого навчання і завдань у тому, щоб знаючи і враховуючи індивідуальні відмінності у навчальних можливостях школярів, забезпечити для кожного з них оптимальний характер пізнавальної діяльності у процесі навчальної роботи. Потрібна неоднакова кількість вправ і різнобічна допомога, щоб підвищити рівень застосування програми кожним учнем, бо темпи просування є досить стійкою характеристикою індивідуальних особливостей.

Важливу роль у навчанні має диференціація на етапі закріплення матеріалу. Поетапна робота дає можливість тим учням, які можуть самостійно працювати, поглиблювати знання, а іншим – учитися самостійно працювати шляхом зменшення ступеня допомоги.

Епоха універсалізації освіти, енциклопедичних знань відходить у минуле. Темпи сучасного життя потребують більш раннього визначення сфери подальшої професійної підготовки. Таку можливість надає школярам диференціація освіти. Під диференціацією розуміємо таку систему навчання, при якій кожен учень, оволодівши деяким мінімумом загальноосвітньої підготовки, яка є загальнозначимою можливістю адаптації в постійно змінених умовах, отримує право і гарантовану можливість приділяти велику увагу тим напрямкам, які в більшому степені відповідають його нахилам.

ЛІТЕРАТУРА

1. Гільбух Ю.З. Психолого-педагогічні основи диференціації навчання в початковій ланці загальноосвітньої школи / Ю.З. Гільбух, С.Л. Коробко. – К., 1990. – С. 17.
2. Сухомлинський В.О. Вибрані твори у 5 томах / В.О. Сухомлинський. – К., 1976.
3. Тягур М.К. Готувати вчителів до диференційованого навчання школярів / М.К. Тягур // Початкова школа. – 1994. – № 11. – С. 8-10.

Подано до редакції 11.11.09

РЕЗЮМЕ

У статті висвітлено проблему диференціації процесу навчання учнів молодшого шкільного віку в сучасній початковій школі та окреслено можливі шляхи її вирішення.

Л.А. Давидюк

ПРОБЛЕМА ДИФФЕРЕНЦИАЦИИ ПРОЦЕССА ОБУЧЕНИЯ УЧЕНИКОВ МЛАДШЕГО ШКОЛЬНОГО ВОЗРАСТА В СОВРЕМЕННОЙ НАЧАЛЬНОЙ ШКОЛЕ

РЕЗЮМЕ

В статье отражена проблема дифференциации процесса обучения учеников младшего школьного возраста в современной начальной школе и предложены возможные пути ее решения.

L.O. Davyduk

THE PROBLEM OF DIFFERENTIATION IN EDUCATION OF PUPILS OF JUNIOR SCHOOL AGE AT MODERN PRIMARY SCHOOL

SUMMARY

The article presents the problem of differentiation in education of pupils of junior school age at modern primary school; outlines some possible ways of its solving.
